

Funktionshinder och flerspråkighet

Gunilla Ladberg 2006, www.ladberg.se

Har den som har ett funktionshinder svårare än andra att lära sig mer än ett språk? Ja, det tror många. Nej säger experterna. Ett psykiskt funktionshinder, som utvecklingsstörning, autism eller Aspergers syndrom, har konsekvenser för kommunikation och språkinläring. Men inte för möjligheten till två- eller flerspråkighet. *Nivån* på språket-språken påverkas av handikappet, däremot inte *antalet* språk. Det är nämligen så att det du kan lära dig på ett språk kan du lära dig på flera. Detta gäller oss alla, funktionshindrade eller inte.

Antalet språk ett barn lär sig har inte att göra med barnets begåvning. Det har att göra med barnets behov.

Språk hjälper fram språk

Den mänskliga hjärnans kapacitet att hantera språk är oerhört stor. Språk hindrar inte varandra utan hjälper tvärtom fram varandra. Numera vet man till exempel att tecken kan vara en god hjälp för barn på vägen till att tillägna sig andra, talade språk. Det kan vara lättare att styra händerna än talorganen, lättare att se tecknen än att höra orden.

Det har bland annat visat sig att barn med Downs syndrom kan börja tala tidigare när de får tillgång till tecken. När man började prova denna väg hade många en farhåga att barnet som fått möjlighet att teckna skulle sluta försöka tala. Men det blev alltså tvärtom. Det är ett av de områden där man upptäckt att språk inte hindrar varandra utan tvärtom hjälper fram varandra. På samma sätt är det med olika talade språk: det du redan kan hjälper dig på vägen mot det nya.

Vi kan söka förklaringen till detta i människans sociala natur. Vi människor är sociala djur och vår drivkraft att kommunicera är oerhörd. När en människa får ett ”verktyg”, något som underlättar för henne att kommunicera, kommer hon att lättare ta till sig de andra verktyg hon behöver för att göra sig förstådd. Det är kommunikationen som vi människor behöver, det är den som är målet. Språket är bara ett medel. Att kommunikationen fungerar är alltså viktigare än på vilket språk det sker. Allt som gynnar kommunikationen gynnar också språkutvecklingen.

Att kunna använda det man har

Flerspråkighet har många fördelar för en människa – förutom det uppenbara att kunna kommunicera med fler människor och röra sig i fler kretsar.

Ju fler språk man redan kan desto lättare blir det att lära sig ett nytt. Det gäller både om språkets uttal, grammatik och ordförråd. Den som har tillgång till flera språks uttal kan lättare tillägna sig uttalet i ett nytt språk. Med flera grammatiska system lagrade i hjärnan blir en ny grammatik lättare att ta till sig. Olika språk är dessutom olika kanaler till kunskap om världen, med olika begrepp och olika uttryckssätt. Den som på olika språk har lärt sig ord för olika begrepp, ord som inte helt motsvarar varandra, får en mer varierad kunskap.

Det tydligaste exemplet på det ovan sagda har för artikelförfattaren varit en nära vän, en kvinna som är uppvuxen i Israel och USA. Av alla mina vänner från olika länder som kommit till Sverige som vuxna är det hon som har varit i särklass snabbast med att tillägna sig svenska språket till en hög nivå, dessutom med utmärkt uttal och grammatik. Hon levde sina första år i Israel och talade fem språk innan hon började skolan. Numera talar hon sex eller sju. I hennes familj och umgänge var det naturligt att tala många språk. När hon var i sjuårsåldern emigrerade familjen till USA. Vid tolv års ålder valde hon att läsa franska i skolan, ”för det är så roligt med språk” säger hon. Hon upptäckte då att hon gick framåt mycket fortare än sina enspråkiga amerikanska kamrater.

Hon kunde nämligen använda de språkkunskaper hon redan hade. ”Vissa saker kände jag igen från ungerska. Ja just det, på rumänska heter det ju så... Det där påminner om hur man säger på jiddisch...”

När människor som hörde henne berätta om sin språkliga uppväxt uttryckte sin beundran och förvåning över hennes språkkunskaper svarade hon: Det är väl ingenting. Min far talade elva språk. Elva!? Men, sade någon, då kunde han väl inte alla lika bra? Nej, sa hon och log, han kunde bara läsa och skriva åtta av dem. Men, inföll någon annan, då var väl föräldrarna konsekventa och höll sig till ett språk var? Hennes svar var: I så fall skulle jag bara ha lärt mig två språk i stället för fem.

Enspråkig världsbild

Jag blev själv förvånad, både över min väninna och hennes far, fast jag vet att jag inte det borde ha blivit det. Inte nu längre. Jag har studerat språkfrågor med inriktning på flerspråkighet i tjugo år. Men den enspråkiga världsbild jag växte upp med sitter djupt.

I likhet med de flesta svenskar växte jag upp i en helt enspråkig omgivning. Alla talade enbart svenska, alltid. Att använda ett enda språk i alla sammanhang är alltså det naturliga och normala, det var den bild jag fick. Jag trodde, eller snarare tog för givet, att det är svårt att lära sig flera språk, och att det är ett problem, en *komplikation* att behöva använda fler än ett språk i sitt vardagsliv.

Enligt min erfarenhet är detta är den vanliga föreställningen hos majoritetssvenskar. Jag har också stött på samma tänkesätt hos enspråkiga människor från olika europeiska länder, från Latinamerika, från USA... Med den utgångspunkten kommer man ofta att misstolka det man hör, när flerspråkiga människor använder sina språk på det sätt som är naturligt för dem.

Jag blev oerhört förvånad första gången jag fann mig sittande vid ett middagsbord där familjemedlemmarna kastade repliker på tre-fyra språk till varandra, där en kunde ställa en fråga på ett språk och en annan svara på ett annat. Det går väl inte?! Och när man blandar flera språk i samma mening är det väl för att man inte kan hålla reda på dem? Jag hade någon grumlig föreställning om att det inte får plats hur många språk som helst i hjärnan.

När jag lärde mig fakta insåg jag att det mesta jag trott om flerspråkighet var fel.

Flerspråkigheten är inte problemet

Om vi tror att flerspråkighet i sig är ett problem, kommer vi att leta på fel ställe efter orsaker till barns svårigheter. En forskollärare gav ett exempel på detta. På hennes förskola gick en pojke som pratade helt obegripligt. Hans uttal var så otydligt att ingen, inte ens hans föräldrar, förstod vad han sade. Längre trodde alla i förskolan att detta berodde på att det talades flera olika språk i pojkens hem. Men när pojken var fem år började någon ana oråd: Vi borde nog utreda detta. Det visade sig vid utredningen att pojken hade en allvarlig hörselnedsättning.

Otydligt tal kan ibland bero på att barnet har svårt att motoriskt styra sitt tal. Men vanligen beror det faktiskt på hörseln. I hjärnan går det direkta förbindelser från hörselcentrum till talcentrum (se Kjellin). De ljud som ett barn inte hör rätt kan det heller inte uttala rätt. Otydligt tal hos ett barn bör därför få varningsklockan att ringa: Undersök hörseln! Antalet språk är inte problemet.

Hindra inte barnen

Det kanske mest tänkvärda med historien här ovan är att denne pojke hade en tvillingbror, som inte alls hade otydligt tal. Ändå trodde alla att de två pojkarnas gemensamma språkliga miljö var orsaken till den enes svårigheter! Detta visar hur fast man kan sitta i sitt enspråkiga perspektiv.

En risk är att alltså man förbiser de verkliga problemen. En annan risk är att man hindrar barnets språkutveckling för att man tror att det är bättre att begränsa antalet språk, t.ex. genom att familjen håller sig till ett enda språk. Under årens lopp har många föräldrar fått rådet att inte tala sitt eget språk med sina barn, av auktoriteter som BVC-personal, talpedagoger och barnläkare, som i all välmening men av okunnighet gett detta råd. Detta kan leda till familjetragedier, då medlemmar i samma familj inte kan tala med varandra. Helt i onödan, eftersom alla barn har kapacitet att lära sig flera språk.

Henning Johansson, professor i pedagogik och mångårig forskare om flerspråkighet har uttryckt det så här:

”Det fanns, enligt forskningens ståndpunkt, ett visst utrymme för språk. Detta utrymme kunde man fylla med t. ex. svenska. – Om man ville få in ett annat språk hade man fortfarande, enligt forskningens ståndpunkt, kvar samma utrymme att handskas med. Grovt förenklat kan man säga att det ena språket ansågs inkräkta på det utrymme som i annat fall kunnat utnyttjas av det andra språket. –

Utgångspunkten för den praktiska pedagogiken blev att barnen skulle lära sig svenska så bra som möjligt. För att göra det måste man reservera största delen av utrymmet för svenska och hindra barnen från att prata finska. Om barnen ändå pratade finska skulle detta icke önskvärda beteende bestraffas. När forskarna idag har ny kunskap om tingens ordning skulle de, i stället för att kritisera lärarna, säga att utifrån forskningens dåvarande ståndpunkt agerade lärarna alldeles riktigt, men sett i dagens ljus var det tyvärr fel.” (Johansson 1980)

Numera ger kunniga språkforskare föräldrar rådet att hålla fast vid sina språk med sina barn (se broschyren *Två språk eller flera?*).

Modersmål eller samhällets språk – fel ställd fråga

Föreställningen att språk skulle hindra varandra har tagit sig många uttryck genom historien. Ett är det som Johansson pekar på, att minoritetsbarn förbjudits att tala sitt språk. Av samma skäl hörselskadade barn hindrats från att använda tecken,. Fortfarande hör jag ofta sådana repliker som: ”Modersmål, ja men är det inte bättre att de lär sig svenska ordentligt?” Som om de två sakerna stod i motsatsförhållande till varandra.

Samma föreställning kan leda till den felaktiga slutsatsen att ett barn lär sig ett språk *i stället för* ett annat. Om ett barn utvecklas långsamt på modersmålet så kan föräldrarna tänka: Då lär han sig väl (exempelvis) svenska desto bättre i stället. I själva verket är det tvärtom: ju mer barnet går framåt på modersmålet, desto lättare har det att gå fram på det nya språket. Ju större ordförråd på modersmålet desto lättare att lära sig ord på ett nytt språk. De begrepp som barnet har ord för på modersmålet är det inte svårt att tillägna sig motsvarande ord för på ett nytt språk.

Således: om vi hindrar barnet från att fortsätta utveckla sitt eget språk så försvårar vi faktiskt även för det nya språket. Forskningen visar också tydligt den undervisning som är effektivast för barn med ett annat modersmålet än skolspråket, är tvåspråkig undervisning där man undervisar på båda språken (Gonzales, Hyltenstam).

Alla barn kan lära sig flera språk

Men nog är väl flerspråkighet en fråga om begåvning? Enspråkiga människor tänker ofta så: Den som har lärt sig många språk måste vara särskilt begåvad. Men i själva verket har antalet språk en människa lär sig inte med begåvning att göra. Det har med behov och möjligheter att göra.

Den moderna hjärnforskningen visar att vår hjärna har en oerhört mycket större kapacitet än man vanligtvis tänker sig. Den som har tillgång till många språk, och anledning att lära sig många språk, kommer att lära sig många. Detta oavsett begåvning. På en konferens i USA år 2000, sade en forskare: ”Forskningen visar klart att

alla barn, även funktionshindrade, kan tillägna sig flera språk. Barnen blir inte förvirrade (eng. confused) av det. Det är vi vuxna som blir förvirrade när vi inte förstår vad som händer” (Gonzales, översättning GL).

Ett exempel som Gonzales nämner är en studie i Kenya av begåvningshandikappade barn i en miljö där alla var två- eller trespråkiga. Dessa lågt begåvade barn blev det också – till sin nivå. När omgivningen förväntar sig flerspråkighet blir barnen flerspråkiga.

Inte en fråga om begåvning

Om man tänker i termer av begåvning kan man lätt förledas att tro att just barn med begåvnings-handikapp skulle ha svårare än andra att lära sig flera språk, men så är det inte. För dessa barn, precis som för alla andra, är det barnets behov av språket som är avgörande. Om människor som barnet älskar, umgås med, leker med eller beundrar talar olika språk så kommer barnet att ta till sig de språken, så länge vi inte hindrar det.

Begåvning spelar däremot in när det gäller till hur hög *nivå* man lär sig ett språk. Många förväxlar dessa två saker: *antalet* språk å ena sidan och *nivån* på språket-språken å den andra. Den som har ett begåvningshandikapp och exempelvis inte kan tillägna sig abstrakta begrepp kommer att få ett språk som stannar på en mer konkret nivå. Men det som man kan lära sig på ett språk kan man lära sig på flera. Den språkliga nivå man kan uppnå på ett språk kan man således uppnå på flera. En svensk förskollärare med enspråkig bakgrund berättade om hur förvånad hon blev när hon träffade en sjuårig flicka med Downs syndrom, som lätt och ledigt växlade mellan svenska, turkiska och teckenspråk.

Men gäller detta alla barn? Kan det inte vara så att ett funktionshinder gör det svårare för barnen att ta till sig flera språk? Nej, faktiskt inte. Om barnet har ett handikapp som påverkar kommunikationen och den språkliga förmågan, så ger sig detta till känna i barnets alla språk. De svårigheter som barnet har med ett språk kommer det att ha med flera. *Men svårigheterna blir inte större eller flera för att det rör sig om flera språk.* Det finns faktiskt inget belägg för att något funktionshinder skulle utgöra undantag från den regeln. Även autistiska barn klarar flera språk – till den nivå som de klarar ett.

Du förstår mer än du kan säga

När vi talar om språkförmåga är det viktigt att skilja på den *receptiva* och den *aktiva* språkförmågan: förståelsen och det egna talet. Detta är två olika förmågor, som styrs från olika centra i hjärnan. Förståelsen lagras i den bakre, mottagande delen av hjärnan, talet styrs från ett centrum längre fram, i hjärnans pannlober.

Talet bygger på förståelsen. En ettåring som säger sitt första ord förstår redan många ord, kanske femtio eller fler. På samma sätt fortsätter det under livet: hos oss alla ligger förståelsen långt före det vi kan säga. Detta gäller i vårt modersmål likaväl som i alla andra språk vi lär oss. Vissa människor blir vad som kallas receptivt tvåspråkiga: de lär sig förstå ett språk men kommer aldrig igång att tala det. Sådan receptiv två- eller flerspråkighet är mycket vanlig, särskilt i miljöer där flerspråkighet inte uppmuntras eller ses som något självklart. (Naturligtvis kan en människa också vara ”receptivt enspråkig”: förstå men inte kunna uttrycka sig på sitt enda språk).

Barn som inte yttrar ett enda ord kan alltså mycket väl förstå en hel del av det som andra människor säger. Detta är viktigt att inse, bland annat för att inte nonchalera eller kränka människor genom att tro att de inte förstår och att man därför kan säga vad som helst i deras närvaro. Vuxna människor med funktionshinder har i olika sammanhang beskrivit hur andra människor tror att de inte förstår därför att de inte kunnat uttrycka sig i tal, och därför talar över huvudet på dem.

När vi ska bedöma ett barns språkliga förmåga och utveckling är det därför viktigt att pröva förståelsen genom att barnet får svara i handling i stället för i ord. Viktigt är också att tala till barnet, inte över huvudet på barnet.

Motivation är nyckeln

Det som är helt avgörande för att ett barn ska ta till sig ett språk är att det språket är viktigt – *för barnet*. Vad som är viktigt är en personlig fråga, och det handlar i första hand om känslor, som kärlek eller vänskap för människor eller intresse och glädje inför aktiviteter.

På en konferens i Sverige år 2002 med rubriken *Autismspektrumstörning och annat modersmål* föreläste Outi Honkasalo, om sina erfarenheter som mor till en autistisk pojke som inte alls uttrycker sig i tal. Hon beskrev hur hon använder tecken och sitt modersmål finska. Precis om många andra föräldrar hade denna mamma fått höra att hon inte borde använda finska språket eftersom det i övrigt talas svenska runt pojken, men hon accepterade inte detta utan har alltid känt att hon måste tala sitt känslspråk med sitt barn. Hon har lagt till tecken eftersom hon såg att det underlättade kommunikationen med sonen.

Det tar mycket lång tid för pojken att lära sig nya tecken. Som 17-åring använder han ett tiotal tecken och förstår ytterligare några, detta efter att dessa tecken har använts i många år. Men när det handlar om något roligt och spännande kan inläringen gå oerhört mycket fortare. Pojken älskar att åka spark över isen. Och tecknet för den aktiviteten lärde han sig använda efter två dagar! Tecknet för något så intressant som *bil* använder han också, och han förstår ordet både på finska och svenska (Honkasalo).

Denne autistiske pojke är alltså trespråkig, på sin nivå. Motivation är nyckeln, för funktionshindrade precis som för oss andra.

Att få lära på sitt sätt

Viktigt är också att få lära på det sätt som passar en själv. Detta är viktigt för oss alla, men ännu mer för den som har ett funktionshinder. På den konferens som nämns här ovan föreläste också ett gift par, en svensk kvinna, Marie Strega, som har diagnos Aspergers syndrom och hennes holländske man, Martin Dekker med en liknande diagnos, om sina egna funktionshinder och sina personliga erfarenheter.

Båda föreläsarna berättade att för dem är det lättare att studera med hjälp av skriftspråk än talspråk. Orsaken är att deras handikapp gör att de har svårt att tolka sociala signaler, som tonfall, ansiktsuttryck och kroppsspråk. Med skrift är det mindre som stör inläringen, eftersom de inte behöver engagera sig i umgänge och utsätts för alla dessa sociala signaler. Skriftspråket är ju befriat från kroppsspråk, minspel, variationer i tonfall mm som finns i talet, och som ofta distraherar den som har en autismspektrumstörning.

Marie Strega berättade om sin egen väg till språkkunskaper. Hon hade ytterst svårt att lära sig språk i skolan, eftersom hon blev distraherad av all aktivitet som försiggick runt omkring henne. Men när hon studerat ensam hemma på sitt eget sätt har hon lärt sig engelska, franska och japanska, för hon är mycket intresserad av språk (Strega). Det som kan se ut som inläringssvårigheter kan alltså mest av allt handla om en olämplig inläringssituation (se Ladberg 2000a).

När hennes holländske man Martin Dekker som har ett liknande funktionshinder föreläste på konferensen, lade jag märke till att han talade en anmärkningsvärt god svenska. När jag frågade honom vad det berodde på log han och svarade: "Jag blev kär i Marie" (Dekker). Kärlek som motivation, starkare än det mesta!

Lika bra?

Kan den flerspråkige sina olika språk lika bra? Detta är en vanlig, typiskt enspråkig fråga, som inte är relevant i en flerspråkig verklighet. De flesta flerspråkiga använder sina språk på delvis olika livsområden, och utvecklar därför språken olika. Ordförrådet på varje språk utvecklas efter var och hur respektive språk används.

Det är ytterst ovanligt att ha exakt samma kunskaper i flera språk. Därför kan man aldrig veta vad ett barn kan språkligt förrän man undersökt kunskaperna i alla barnets språk. Framför allt modersmålet är viktigt. Om man bedömer språkförmågan enbart efter kunskaperna i majoritetsspråket så har man ingen aning om vad barnet egentligen kan.

För en person som lever i ett samhälle där alla talar många språk är det viktiga inte att hon kan säga samma sak på olika språk. Det viktiga är att hon kan använda varje språk i sitt sammanhang.

Men måste man inte ha ett känslospråk? Måste man inte tänka på ett språk? Måste man inte lära sig ett språk först och andra sedan? Svaret på alla tre frågorna är Nej. Svaren finns i den flerspråkiga verkligheten. Den verklighet som, enligt ledande språkforskarens bedömning, de flesta barn i världen växer upp i.

Flerspråkig verklighet

Det är sannolikt minst lika många barn i världen som växer upp med flera språk som med bara ett. Den bedömningen gör språkforskarna. Flerspråkighet i sig är alltså inte något speciellt eller besvärligt, inget undantag i mänskligt liv utan högst normalt.

När ett barn blandar flera språk i samma yttrande tror den enspråkige att barnet *inte kan* hålla språken isär. I själva verket handlar det om en funktionellt sätt att använda sina språkliga kunskaper. Ett vanligt sätt är att ersätta okunskap med kunskap: den som saknar något ord på ett språk tar in motsvarande ord från det andra språket. Ett exempel på detta gav den engelsk- och svenskspråkiga femåring var med sina föräldrar på ett museum i Sverige och tittade på uppstoppade djur. Hon sade framför djuren på museet: ”Are all these animals uppstoppade?” Detta visar inte okunnighet eller språklig sammanblandning, utan tvärtom en språklig kompetens. När hon inte har ordet på engelska tar in rätt slags ord från svenskan, ja hon till och med böjer det rätt.

Andra skäl till att blanda, eller som språkforskarna säger, *växla* mellan språk, är att man vill betona olika saker, uppnå en effekt när man berättar något eller betona relationen till någon man talar med (se Obondo). Det är i grunden precis samma fenomen som när vi svenskar tar in ett engelskt eller amerikanskt uttryck i vår svenska.

Funktionshinder eller pragmatisk kompetens?

Pragmatisk kompetens innebär förmågan att variera och använda språket på lämpligt sätt i olika sociala och kulturella sammanhang, t.ex. att kunna hälsa med adekvat tonfall och kroppsspråk, att vara lagom formell eller personlig beroende på sammanhanget, att välja lämpliga samtalsämnen i olika sällskap och att undvika sådant som kan vara stötande.

Den pragmatiska kompetensen är alltid kulturellt bestämd. Här lurar många fallgropar, till exempel när någon från en kulturkrets ska bedöma en person som kommer från en annan. Ett exempel på detta är blickkontakten. Ett svenskt barn lär sig att se vuxna i ögonen när man hälsar. Men i många kulturer lär sig barn tvärtom att slå ned blicken inför vuxna, som ett sätt att visa respekt.

Blickkontakten är så viktig i vår kulturkrets att den ibland används som ett diagnostiskt tecken, vilket i ett flerkulturellt sammanhang kan ge katastrofala resultat. Det har hänt att barn har diagnostiserats som autistiska, bland annat med motiveringen att de inte givit blickkontakt, när de i själva verket gjort det som är helt korrekt utifrån familjens kulturella bakgrund (Gonzales).

Språk och sociala normer

Det som kan se ut som språklig oförmåga kan alltså i själva verket handla om att anpassa sig till de rådande sociala normerna och reglerna. Barn börjar mycket tidigt lära sig ”vad som gäller”, vilka sociala normer som råder där de växer upp. Om normen är enspråkighet så kommer många barn spontant att anpassa sig till den normen, genom att de använder omgivningens, förskolans eller skolans språk och slutar, eller aldrig börjar, att tala familjens språk. Så får vi den mycket vanliga situation då en mamma eller pappa talar sitt språk och barnet svarar på exempelvis svenska (Arnberg, Ladberg 1996). En sådan receptiv tvåspråkighet kan vi iaktta redan hos barn i ett-tvåårsåldern.

Den som tror att det är svårt för barn att hantera flera språk drar lätt slutsatsen att detta beror på att barnet inte *klarar* att använda mer än ett språk. Men i miljöer där alla är flerspråkiga kommer barnen också, lika naturligt, att börja tala flera språk, precis som min väninna i artikelns inledning och som barnen i den nämnda kenyanska studien.

I en flerspråkig livsmiljö blir normerna naturligtvis annorlunda. Det skildras av Elias Canetti, nobelpristagare i litteratur, i hans självbiografiska bok *Den räddade tungan*. Han skildrar där sin uppväxt i en handelsstad vid Donau.

”Språk var något man ofta förde på tal, bara i vår stad talades sju eller åtta olika språk, var och en förstod något av dem, det vara bara småflickorna (tjänsteflickor i elva-tolvårsåldern, GL:s anm.) som kom från byarna som inte kunde annat än bulgariska och som därför ansågs vara dumma. Var och en räknade upp vilka språk han kunde, det var viktigt att behärska många av dem, genom att känna till dem kunde man rädda livet på sig själv och andra människor.”

Så självklart var det alltså i den miljön att behärska flera språk att den tolvåring som bara kunde ett språk ansågs som dum!

Språkets fyra funktioner

Språkforskarna brukar tala om att ett språk fyller fyra olika funktioner: vi använder språket till att *kommunicera*, att *tänka*, att uttrycka *identitet* och att förmedla *kultur*. Detta säger samtidigt något om olika drivkrafter till att lära sig ett språk. Modersmålet (eller modersmålen) har vanligtvis ett försprång framför andra språk i alla dessa avseenden.

När man tror att språk hindrar varandra glömmar man att kommunikation är ett av språkets viktigaste ändamål. Den som lyckas i sina försök att kommunicera, på vilket språk det än må vara, utvecklar en tilltro både till språkets möjligheter och till sin egen förmåga. Framgång föder självförtroende, som föder nya kommunikationsförsök. Att kommunicera i nya sammanhang är till stora delar en fråga om att våga. Det är därför oerhört viktigt att barn blir uppmuntrade i sina försök att kommunicera. Allt som underlättar kommunikation hjälper fram språken. Språk hjälper fram varandra. Och framför allt hjälper modersmålet fram andra språk.

Modersmålet sitter i kroppen

För att förstå modersmålets speciella plats i barnets hjärna behöver vi gå tillbaka till hur små barn lär sig sitt – eller sina – första språk. Numera vet man att barnet i moderlivet hör moderns språk under ungefär halva fostertiden. Under de senaste fostermånaderna är barnets hjärna också tillräckligt utvecklad för att kunna lagra minnet av språket. Barnet hör inte språket så som vi andra hör det, genom luften, utan genom moderns kropp och

fostervattnet. Det hör därför inte varje språkljud, men det uppfattar språkmelodin eller *prosodin*. Ett nyfött barn känner igen inte bara sin mors röst, utan också hennes språk även när det talas av någon annan.

Ett ettåring som säger sitt första ord har redan lyssnat på moderns språk långt över ett år, och har en gedigen grundkunskap i detta eller dessa språk. Ett språks prosodi, med dess rytm, betoningsmönster etc, är grunden i den första språkinläringen. Barnet i moderlivet lever i rytmerna i moderns kropp och följer med i hennes rörelser, och barnet rör sig också spontant. Rörelse, rytm och prosodi blir därmed förknippade med varandra. Det är ett skäl till att rytm och rörelse är mycket verkningsfulla pedagogiska medel när ett barn – eller en vuxen – ska ta till sig ett nytt språk. Med hjälp av rytm och rörelse ”sätter sig språket i kroppen”.

Den språkliga basen, de första levnadsårens lärdomar

Tre delar av språklig kompetens följs åt och tillägnas under de första åren i livet. Dessa tre, *uttal, grammatik* och *automatisering* (vilket innebär dels förmågan att förstå ett yttrande utan tidsfördröjning, dels att tala flytande utan att behöva tänka efter) utgör huvuddelen av vad som kallas *den språkliga basen* (se Viberg) i ett språk. Under de första åren lär sig barnet att känna igen och använda språkets grammatik, så att ett fem års barn redan har modersmålets grammatik i stort sett färdig i hjärnan.

Det är en stor fördel för att barn att möta flera språk tidigt i livet, eftersom förmågan att spontant tillägna sig den språkliga basen avtar med åldern. Det är just basen som är den stora vinsten med att lära sig ett språk tidigt. Ordförrådet och den pragmatiska kompetensen kan däremot utvidgas när som helst i livet. Det är aldrig för sent att utveckla ett språk.

Familjens språk kan inte ersättas

Familjen är ett barns viktigaste tillhörighet. Familjens språk, ett eller flera, är därför förknippade med de djupaste känslorna av självklar tillhörighet, trygghet och kärlek på ett sätt som andra språk sällan blir. Därför kan vi säga att alla barn har behov av de språk som talas i familjen. Familjens språk kan aldrig *ersättas* av andra språk. De kan däremot *kompletteras* med de språk som barnet behöver ute i samhället, skolan, kamratkretsen.

Ju mer barnet kan utveckla sitt eller sina familjespråk, desto lättare blir det att ta till sig det nya språket, stick i stäv med föreställningen att språk skulle hindra varandra. Det som ibland kallas ”halvspråkighet” är inte en fråga om *närvaro* av flera språk utan om *frånvaro* av språk, alltså frånvaro av möjligheter att utveckla något eller flera av språken. Det vanligaste är kanske att modersmålet stannat av på en relativt ”låg” eller outvecklad nivå, medan samhällets språk inte grundats ordentligt utan blivit något mer abstrakt. Men ”halvspråkighet” behöver aldrig var någon slutstation. Lösningen ligger oftast i att det första språket, där grunden finns, får möjlighet att utvecklas vidare, med vidgat ordförråd och ökad pragmatiskt kompetens

Språk och tänkande

Språket är inte bara kommunikationsmedel utan också vårt viktigaste redskap för tänkande och lärande. Det är här skolans språk kommer in. Det är ju för att tillägna sig kunskaper barnet går i skolan, inte för att i största allmänhet samtala och kommunicera.

Även här har modersmålet från början ett försprång. En människa tänker, associerar och drar slutsatser med de språkliga medel hon har till sitt förfogande. Det språk som har utvecklats längst fungerar bäst som tankeredskap (se Hyltenstam).

Om man i skolan vill att barnet enbart håller sig till det nya språket, med tanken att barnet då lär sig det språket fortast, så försvårar man barnets lärandeprocess. När vi hindrar barnet från att använda det språk det

tänker bäst på, hindrar vi det faktiskt från att tänka. Det förstod den svenske lärare, som sade till en elev som hade svårt att hitta lösningen på ett problem: ”Tänk på arabiska!” Då gick det!

Barn som har svårt att utveckla sitt nya språk och ”fastnar” på en lägre nivå, kan behöva hjälp med att fortsätta utveckla sitt modersmål. När modersmålet går framåt ”lossnar” det ofta även i det nya språket.

Språklös?

Teckenspråken är i alla delar jämförbara med talade språk, skillnaden är att de använder ett annat medium. För döva barn är det ytterst viktigt att de får tillgång till tecknad kommunikation så tidigt som möjligt. Det viktiga är inte hur utvecklat språket är som barnet möter, det viktiga är att barnet över huvud taget får komma igång och kommunicera. Ett språk som man börjat lägga grunden till kan alltid utvecklas vidare. De enda barn som med fog kan kallas språklösa är de döva barn som inte fått möjlighet att teckna.

Den totala bristen på språklig stimulans hindrar även barnens tankeutveckling. I boken *Att se röster* berättar Oliver Sacks om barn som inte fått börja teckna förrän i skolåldern, och alltså inte haft tillgång till något språk alls förrän så sent. Sacks berättar om barn som inte kan svara på frågor, inte för att de inte har svaret utan för att de *inte förstår vad en fråga är*. Deras språk och tänkandet har stannat på en mycket konkret nivå. Ju längre det dröjer innan ett barn får tillgång till teckenspråk desto svårare blir det att hämta in det som barnet gått miste om.

Språk och identitet

En människas djupaste identitet hör ihop med familjen. Även här är familjens språk oersättliga. Vad som kan verka som språksvårigheter är ofta i själva verket en fråga om identitet. Både drivkraften till att lära sig ett språk och hindren har ofta med identitet att göra.

Också kamratgruppen har en avgörande betydelse för ett barns identitet – och språk. Den del av den språkliga kompetensen som är starkast knuten till identiteten är *uttalet*. Genom att låta som andra visar man att man tillhör, eller vill tillhöra, samma grupp. Redan i treårsåldern brukar barn börja prata med samma uttal som sina kamrater snarare än som sina föräldrar. I förskola och skola är kamratgruppen i språkligt avseende viktigare förebilder för ett barn än de vuxna. Om fröknarna i den svenska förskolan pratar ”rikssvenska”, men kamraterna pratar med en typisk förortsaccent så blir det nästan alltid kamraternas uttal som barnet kommer att använda.

För döva barn är tillgången till tecknande kamrater en ytterst viktig fråga, inte bara för utvecklingen av språket som kommunikationsmedel och tankeredskap utan också för deras identitet. Tillsammans med andra döva är ”jag” som alla andra, jag är vanlig, jag har en tillhörighet.

Språk är personligt

Problem med identiteten kan vara det som hindrar en människas språk från att utvecklas. Och den processen kan starta mycket tidigt i livet. En liten treåring ville inte längre tala sitt språk med sin mamma när hon hämtade honom på ”dagis”, eftersom de svenska kamraterna kallade honom neger. Det finns många berättelser om barn som inte velat att man skulle tala deras språk högt eller som låtsats om att de kunde sitt modersmål (se Ladberg 2000b).

Liksom identitet är språk något djupt personligt, och det som är viktigt för det ena barnet behöver inte vara det för det andra. En ungersk mamma som lever i Sverige berättar hur olika hennes två barn reagerade: ”Pojken hade inget emot att vi pratade ungerska – hemma. Men så snart vi kom ut genom porten växlade han till svenska. Han ville använda svenska på gatan. Kom det en kompis – så skulle vi inte blabbla ett konstigt språk. Det hjälpte inte att det bodde en grekisk pojke, en finsk pojke och flera andra på gården. De ropade på sin mammas på grekiska och finska. Han ropade på svenska. (–) Min dotter har aldrig haft negativa känslor mot ungerskan. Hon

blev tvåspråkig och använde vilket språk som helst utan att skämmas eller ha bekymmer för det.”(se Ladberg 2000b).

Det personliga förhållandet till det egna språket formulerar en mamma så här. ”Jag måste säga till mitt barn att jag älskar henne på mitt språk. Om jag skulle säga det på svenska, så kunde jag lika väl säga ’en limpa bröd’. Det betyder ingenting.”

Språk bär kultur

Språk går inte att skilja ut från kultur, eftersom språk bär kultur. En av språkets grundläggande funktioner är just att förmedla kultur, i vidaste mening. Det kulturella innehållet förmedlas i allt från uttal till ordval, språkliga uttryck och pragmatisk kompetens.

Pragmatisk kompetens är alltid kulturellt bestämd. Det gäller allt ifrån hur man hälsar till talesätt, humor och religiösa föreställningar. Den som lär sig hälsa på ett språk lär sig inte bara hälsningsord utan hur artighet uttrycks i det kulturella sammanhanget, till exempel om det är artigt att se den andre i ögonen eller att slå ner blicken. Man kan inte översätta kulturella uttryck till ett annat språk eller förmedla kulturella kunskaper via ett annat språk. Ett erkänt svårt område är humor och skämt som ofta visar sig omöjliga att översätta mellan språk.

Detta betyder att den som utestängs från ett språk också stängs ute från delaktighet i den kultur som det språket bär. För den som är döv är det exempelvis viktigt av att få ingå i en dövkultur med de kulturella uttryck som växer fram där (se Sacks).

Värderingen av språket

En människas identitet har bland annat med språkets och kulturens status att göra. Det som värderas högt blir vi stolta över, det som föraktas skäms vi för. Engelsktalande har mer sällan problem med sin språkliga identitet, eftersom engelska är högstatusspråket framför andra. Något helt annat är det med språk som förknippas med något negativt. Det finns många berättelser om minoritetsbarn som hyssjat på sina föräldrar när de talat sitt språk (se Ladberg 2000). Få människor vill förknippas med något som de vet att andra avskyr eller ser ned på. Efter det mycket omskrivna mordet på den kurdiska kvinnan Fadime, som sköts till döds av sin egen far, berättade en kurdisk mamma för personalen i barnens förskola att hon inte gärna ville tala kurdiska med sina barn ute på stan.

Till de språk som ofta har nedvärderats hör teckenspråken. Längre trodde många hörande som arbetade med döva människor att teckenspråk enbart bestod av lösryckta ord och inte hade någon grammatik. Det har t. o. m. gjorts försök att hjälpa döva genom att skapa en grammatik åt dem!

Men det finns inga språk i världen utan grammatik. Precis som flerspråkigas sätt att kommunicera ofta har missuppfattats av enspråkiga, så har detsamma skett med dövas kommunikation. I teckenspråk uttrycks vissa grammatiska markörer med hjälp av ansiktet. Detta har av hörande ofta feltolkats som grimaser – och döva har fått veta att de borde sluta grimasera! (se Sacks)

Att få tala många språk

Det viktigaste av allt är kanske att alla människor som lever i ett flerspråkigt sammanhang får möjlighet att låta alla sina språkliga kunskaper växa och inte hindras från att lära sig och fritt använda alla de språk och kulturella uttryck som är viktiga för dem. Detta gäller människor med funktionshinder precis som alla andra.

Denna artikel skrevs ursprungligen år 2003 för en utbildning kring dessa frågor, på uppdrag av SIT.

Reviderad år 2006

Referenser

Litteratur

- Arnberg, L: *Så blir barn tvåspråkiga*. Wahlström & Widstrand 1988
- Canetti, E: *Den räddade tungan*. Forum 1981
- Grosjean, F: *Life with two languages. An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, Ma: Harvard University Press 1982
- Hyltenstam, K (red.): *Tvåspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige*. Studentlitteratur 1996
- Johansson, H : *Tvåspråkighet och pedagogik*, i Ejerhed, E & Henrysson, I (red.): *Tvåspråkighet*. 1980
- Kjellin, O: *Uttalet, språket och hjärnan*. Hallgren & Fallgren 2001
- Ladberg, G: *Barn med flera språk*. Liber, 3:ae uppl. 2004
- Ladberg, G: *Skolans språk och barnets? Att undervisa barn från språkliga minoriteter*. Studentlitteratur 2000
- Ladberg, G *Tala många språk*. Carlssons förlag, 2:a uppl. 2000
- Obondo, M: *From trilinguals to bilinguals?* Centre for Research on Bilingualism. Stockholm University 1996
- Sacks, O: *Att se röster. En resa in i de dövas värld*. Bromberg 1998
- Viberg, Å, i Hyltenstam, K(red.): *Tvåspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige*. Studentlitteratur 1996
- Två språk eller flera? Råd till flerspråkiga familjer*. Broschyr från Rinkeby Språkforskningsinstitut 2002

Föreläsningar

- Gonzales, Dolores: Föreläsning på konferens: *Parental Concerns Regarding Biligualism and Autism*, Atlanta, USA, 2000 (inspelning)
- Strega, Marie: Föreläsning på konferens *Autism och annat modersmål*, SIT 2002
- Honkasalo, Outi: Föreläsning på konferens *Autism och annat modersmål*, SIT 2002
- Dekker Martin: Föreläsning på konferens *Autism och annat modersmål*, SIT 2002